

Eğitim Tarihimize Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar

Zebra ÖZTÜRK, Dr.

Atıf/©– Öztürk, Z. (2003). Eğitim tarihimizde okuma toplantılarının yeri ve okunan kitaplar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 131-155.

Özet– Bu makalede önce “okuma toplantıları”nın çerçevesi belirlenmiş, geçirdiği tarihî evrelere değinilmiş ve icra edildiği mekânlar, halk arasındaki yayılma alanları tanıtılarak kültür ve eğitim tarihimizdeki önemi ortaya konulmuştur. Düünden bugüne toplantılarda okunduğu için “halk kitapları” olarak adlandırılan kitapların özellikleri belirtilmiş, örnekler verilmiştir. Okuma toplantılarının toplumumuza ait tarihî ve sosyolojik bir olgu, kültürel bir değer olduğu belirlenmiş ve bir dinleyici topluluğuna belirlenen bir zaman dilimi içinde ve periyodik olarak kitap okumanın bir kitle eğitim metodu olarak kabul edilmesi, bunun yanında “okuma toplantıları”nın tarihimizde var olan bir yaygın eğitim ve öğretim kurumu olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler– Okuma Toplantıları, Anlatıcı, Topluluğa Okuyucu, Okuma Toplantılarında Okunan Kitaplar, Halk Eğitimi, Yaygın Eğitim, Halk Kitapları.

Toplumumuzun “bir kişinin bir kitabı kıraat ederken çevresindekilerin onu dinlemesi” şeklinde geliştirdiği “okuma toplantıları” geçmişten günümüze süregelen bir gelenektir. Periyodik olarak düzenlenen bu toplantılar, gelişigüzel insanların oluşturduğu kalabalıklar değil, bilakis bir okuyucu etrafında toplanmış kişilerin, kendine özgü bir disiplin içinde gerçekleştirdikleri

değerler
eğitimi
dergisi

bilinçli toplantılardır. Okunan kitaplar da bir dinleyici topluluğuna hitap eder bir üslûpla kaleme alınmıştır. Nitekim Türkçede “okumak” denildiğinde yazıyı sadece gözle takip edip içinden okumak, yüksek sesle okumak, şarkı söylemek ve benzeri anlamlar kastedilir. Kur'an-ı Kerim'in okunuşunu konu alan ilme *kıraat* (okumak) denildiği gibi, genel olarak yüksek sesle kitap okumaya da *kıraat* denilmektedir.

Sosyal ve kültürel bir disiplin, gelenekselleşmiş bir merasim olan okuma toplantılarının kökeni sözlü edebiyat geleneğine, *destan devrine* dayanır.¹ İslâmiyet'ten önceki Türk toplumlarında *kam*, *şaman*, *ozan*, *baksı* gibi isimlerle adlandırılan ve *din adamı*, *hekim* ve *bilge* olarak kabul edilen kişilerce *kopuz* eşliğinde sözlü olarak nakledilen *Oğuz Kağan Destanı*, *Alp Er Tunga Destanı* vb. destanlar, İslâm'dan sonra yerlerini İslâmî idealler ve temler taşıyan *Hamzaname*, *Battalname*, *Danışmendname*, *Gazavat-ı Hz. Ali* vb. yeni destanlara ve zamanla halk masal ve hikâyelerine bırakmışlardır.

Açıkça görülen şudur ki, yazılı kültür yaygınlaştıktan sonra da sözlü anlatıma dayanan bir tür *ümmî kültür* varlığını sürdürmüş, koşma, destan gibi saz eşliğinde söylenen şiirlerle, atasözleriyle, halk hikâyesi, masal gibi anlatı türleriyle eserlerini vermeye devam etmiştir. Halk hikâyelerini anlatanlar, içlerinden gelen bir merak ve heves saikiyle bu işi önce dinleyici olarak öğrenmeye başlamışlar, sonra da kendilerini bu yolda yetiştirerek *anlatıcılığı* meslek edinmişlerdir. Sözlü metinler anlatıcılar vasıtasıyla kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa nakledilmiş ve tarihî süreç içinde yazıya geçirilmiştir. Sözlü ürünler yazıya geçirilmeye başlandıktan sonra topluluğa anlatmanın yanında *yazılı bir metinden okuma* geleneği oluşmaya başladı. Yani burada, bir yol ayrımından iki kola ayrılan *iki farklı icra süreci* ortaya çıkmıştır: (i) bir çeşit *halk tiyatrosuna* yönelik, (ii) bir sosyal kurum olarak *okuma toplantılarının* ortaya çıkışı. Bu çalışmada ikinci icra süreci incelenecektir: *Yüksek sesle bir topluluğa kitap okuma geleneğinin ortaya çıkması ve bu amaç doğrultusunda yazılan kitapların günümüze kadar halk arasında var olagelmesi*.

¹ Sözlü kültürün önemli ürünlerinden olan destanlar, tarihin henüz yazıya geçirilmediği çağların bir ürünü olarak, bir anlatıcının sazı eşliğinde kendisine mahsus bir ezgi ile anlattığı o toplumun tarihine ait din ve kahramanlık konularını içeren uzun manzum efsanelerdir (Kabaklı, 1994. Sözlü kültür ve yazılı kültürün benzerlik ve farklılıkları ekseninde bir tartışma için bkz. Lings, 1991 ve Ong, 1995). Homeros'un lir eşliğinde söylediği İlyada ve Odyssea Firdevsi'nin yazıya geçirdiği Şehname ve Manasçı diye adlandırılan anlatıcıların bugün dahi Kırgızistan'da anlattıkları Manas dünyaca tanınmış destanlardan birkaçıdır (Destan ve Türk kültüründe destan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çobanoğlu, 2000; Elçin, 1995 ve 1997; Köksal, 1985; Radloff, 1995).

Adları, Sanları ve Benzerlikleri–Benzemezlikleriyle

“Anlatıcı” ve “Okuyucu”

İslâm'dan önceki Türklerde herkes destan anlatamazdı; destan anlatıcılar toplum içinde saygın bir konuma sahip olan kişilerdi ve *kam*, *şaman*, *oyun*, *ozan*, *baksı*, *manas* gibi isimlerle anılırlardı.² İslâm'dan sonra eski Türklerdeki “ozan”ın yerini “aşık” almıştır (Köprülü, 1989; Nutku, 1995). İran'da *Şehname* okumakla meşhur olan kişilere *şehnamehan* denilmiş; daha sonra da hikâye anlatan kişilere genel olarak *kıssaban*, *şehnamehan* adları verilmiştir. Araplar arasında da *kass*, *kussas* (*kassın* çoğulu) gibi adlarla anılan hikâyeciler ve *müzekkir* adı verilen vaiz/anlatıcılar mevcuttu. İslâmiyetten sonra bu kişiler peygamber kıssaları ve dinî nasihat verici hikâyeler anlatmaya başlamışlardır (Bayraktar, 1997). Türkler Anadolu'ya geldikten sonra çeşitli kentleri gezerek dinî hikâyeler anlatan kişiler hakkında bu kelimelerden başka *meddah*, *şeyyad* gibi adlar da kullanmışlar, zamanla *meddah* ismi yaygınlaşarak hepsinin yerini tutmuştur.³

Halk İslâmiyet'i, medrese öğrenimi görmüş din âlimlerinden değil, kendini dışarıdan yetiştirmiş *kussas* veya *meddah* adlı bu tip *gezici vaizler*den öğrenmiştir (Bayraktar, 1997; Macdonald, 1988). Yani meddahlar bu dönemlerde okuma yazması olmayan geniş kitleler için eğitimci konumunu üstlenmişlerdir; dinî bilginin yanı sıra halk arasındaki bazı hurafeler de onlardan yayılmıştır.⁴

Anadolu Selçuklu Devleti ve Türk Beylikleri döneminde meddahlar kendilerini dine hizmet etmek üzere yetiştirmişler, herkesin anlayacağı basitlikte kitaplar da yazmışlardır. *Anlatıcı* olan meddahlar hikâyelerini anlatırken -ana tema sabit kalmak şartıyla- kendi üslupları doğrultusunda hikâyeyi âdeta yeniden kurarlar. Hem *anlatıcı* hem *yazar* olan meddahlar

² Nitekim Radloff'un Manasçılarla ilgili verdiği bilgiler bu tespitimizi desteklemektedir: “Manas adı, bu destanın kahramanının adıdır; destan, kahramanının adıyla anılır, destanı söyleyen ozanlara da Manasçı adı verilir. Manasçılar çocuk yaşta talime girerler. Manas destanını okumak bir sanat, bir meslek sayılır. Bu edebiyat abidesini gözle okuyarak duyulan heyecan ve takdirin yanı sıra bir de bir manasçıdan dinlemek ve o ses ahenginin büyüsunü tatmak gerekir” (Radloff, 1995: 9).

³ Bu kelime “övcü” anlamına gelmekte olup toplantılarda Hz. Muhammed'in hayatını anlatan veya toplantılarda okunmak üzere Hz. Muhammed'le ilgili kitap yazan ya da bu tarz kitapları okuyan kişiler için kullanılıyordu. Yusuf-ı Meddah, Kirdecî Ali, Şeyyad Hamza dönemlerinin bilinen meddahlarından (Heise, 2001; Kocatürk, 1970).

⁴ Zamanın âlimleri bu tarz bilgileri ve bu bilgileri yayan kussas, müzekkir ve meddahları eleştirmişlerdir (Bayraktar, 1997; Köprülü, 1966; Öztürk, 1993). Bu bağlamda özellikle kussas ve müzekkirlerle yönelik eleştiri mahiyetindeki eserlere örnek olarak bkz. İbnü'l-Cevzî, tsiz; İbn Teymiye, 1392; Suyûtî, 1984.

ise anlattıkları hikâyeyi yazıya geçirirler, fakat kendi yazdıkları hikâyeleri bile farklı biçimlerde anlatabilirler.⁵

Meddahlar bazı durumlarda farklı adlarla anılırlar; *goygoycular* bunlardan birisidir. Diyar diyar gezerek Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişini anlatan ve bu arada dilenen bazı *derviş meddablar*, hikâyenin arasında sık sık "Hey kaygulu cânım!" derlerdi. Zamanla bu "Hey goy goy cânım!"a dönüşmüştür. Tarih içinde bu tip meddahlar *goygoycular* olarak adlandırılmışlardır (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1979: III/345).

Bunlardan başka dinî toplantılarda ve camilerde münacatlar ve naatlar okuyan, devrin hükümdarını metheden *mu'arrefler* ve hükümdar saraylarında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hayatından ve gazalarından bahseden *siyerciler* vardı (Köprülü, 1989). Bu arada, saraylarda hükümdarı eğlendiren *nedim*, *musabip* ve komiklik yaparak güldüren *mukallid-kıssaban* denilen kişileri de hatırlamak gerekir. Bunlar hikâyeleri sadece anlatmakla yetinmiyorlar, kişilerin yanında muhtelif hayvanların da taklitlerini yapıyorlardı (Köprülü, 1989).

Kimi toplantılarda da *okuyucular*, okudukları metinlere göre değişik isimler alırlar. Peygamber efendimizin doğumunu anlatan -ki en ünlüsü Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Vesiletü'n-Necât*'tır- yüzyıllar içinde anonim olarak gelişip yerleşmiş olan *mevlid*leri kendine mahsus edası ile okuyan kişilere *mevlidhan*, Mevlâna'nın *Mesnevi*'sini okuyan ve açıklayan kişilere *kaari-i mesnevi* veya *mesnevihan* denilmiştir.

Yirminci yüzyıl başlarına kadar bir yandan meddah hikâyelerinin anlatımı sürerken öte yandan okuma toplantıları devam etmiştir. Artık *okuyucuların* bir adı yoktur. Fakat bir *dinleyici topluluğuna kitap okuma* işlemi ve bunun için hazırlanmış *halk kitapları* vardır.

Dinleyiciler, Mekânlar ve Toplantı Çeşitleri

Türklerin gruplar hâlinde Müslüman oldukları dönemlerde, ana dili Arapça olmayan ve okuma yazma bilmeyen bu insanlara dinî bilgileri öğretmek *kussas* ve *meddablar*a düşmüştü. *Ozan* ve *baksıların kopuz* eşliğinde söyledikleri *destanları* dinleme geleneğine sahip olan Türkler,

⁵ Bu şekilde aynı kişi tarafından yazılmış olduğu halde yazma nüshaları birbirinden farklı olan hikâye kitapları vardır. Meselâ Yusuf-ı Meddah'ın yazdığı Varka ve Gülşah mesnevisinin üç yazma nüshasının arsında büyük farklar vardır (Ertaylan, 1945; 1946).

yeni dinlerini öğrenmek için dinleyici olarak meddahların çevresini almakta gecikmediler. Bu tarz toplantılar için camilerin çevresi, askerlerin toplandıkları mekânlar, tekkeler, kahvehaneler en uygun ortamları sağlamıştır. Bilginlerin evleri, kitapçılar ve sahaflar da zamanın entelektüellerine uygun sohbet ve okuma mekânlarıydı. Süreç içerisinde dinleyicilere, mekâna ve okunan eserlere göre birbirinden farklı toplantı gruplarının da ortaya çıktığını görüyoruz (Çelebi, 1998).

Hükümdar Huzurunda Okuma

İslâm tarihine bakıldığında Emevî ve Abbasî halifelerinin, Mısır ve Suriye atabeylerinin saraylarına bilgin ve şairleri toplayarak ilmî, edebî sohbetler düzenledikleri, her gece yatsı namazından sonra Arap, İran ve diğer milletlerin tarihleri ve devlet yönetimi ile ilgili kitaplar okutmuş ve dinlemiş oldukları görülmektedir (Kazıcı, 1983).⁶

Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beğ, âlim ve şairleri çevresinde toplayarak çeşitli dillerden Türkçeye tercümeler yaptırmış ve bu arada Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini de hazırlattırarak huzurunda okutturmuştur (*Büyük Türk Klâsikleri*, 1985: II/97). Ayrıca, her cuma gecesi Tebriz âlimlerini huzurunda toplayarak Buharî okutturuyordu (Uzunçarşılı, 1984).

On beşinci yüzyıl Çağatay hükümdarı Hüseyin Baykara sarayında ilmî, edebî toplantılar düzenliyordu. Pek çok âlim ve sanatkâr onun meclisine katılmıştır (Akyüz, 1982; Refik, 2000; *Türk Ansiklopedisi*, 1983: 97). Erzurumlu Mustafa Darîr Mısır'a giderek Memlûk Sultanı'nın sohbetinde bulunmuş ve onun *siyercisi* olmuştur. Geceleri hükümdarın meclisinde Hz. Peygamber ve ashabının hayatını, çeşitli tarihî kıssaları anlatmıştır. Hazırladığı Türkçe *Siretu'n-Nebi* (*Kitab-ı Siyer-i Nebi*) isimli eserini Mısır Sultanı Berkuk'a (790/1388) sunmuştur (Darîr, 1977; Erkan, 1993; Korkmaz, 1983).

⁶ Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus II., o devir Anadolu halkı arasında yaygın ve sevilen bir destanî eser olan Danişmendname'yi kendi yazıcısı İbn Alâ'ya Türkçe olarak yazdırmıştır. Aynı eser, Osmanlı hükümdarı II. Murat'ın emriyle on beşinci yüzyılda Tokat dizdârı Ârif Ali tarafından tekrar yazılmıştır (Banarlı, 1971). Daha sonraki yıllarda Anadolu Beyleri, Mısır'da Memlûk sultanları Kur'an tefsirleri, ilmihâl, peygamber hikâyeleri, ahlâki öğüt kitapları ve benzeri dinî eserleri Türkçe olarak yazdırmışlar veya Türkçeye çevirtmişler, huzurlarında okutmuşlardır (geniş bilgi için bkz. *Büyük Türk Klâsikleri*, 1985: I/253-255, 372-373 & II/338-342; Çelebioğlu, 1998 & 1999; *Türk Ansiklopedisi*, 1983: XXXII/82-101; Uzunçarşılı, 1984; Wittek, 1944).

Zamanında okuma toplantılarında çok rağbet gören *Varka ve Gülşah* isimli mesnevîsiyle meşhur Yusuf-ı Meddah'ın 1361'de Farsçadan tercüme ettiği Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişini konu edinen üç bin küsur beyitlik *Maktel-i Hüseyin* isimli manzum eserini Candar hükümdarı Celâlüddin Bayezid'e sunduğu rivayet edilmektedir (Banarlı, 1971; Ertaylan, 1946; Uzunçarşılı, 1984).

Hükümdar huzurunda düzenlenen toplantılardan özel öneme sahip birisi de *buzur-i hümayun dersleridir*. Osmanlı padişahlarının her sene ramazan ayında tertip ettikleri bu *buzur dersleri* esas olarak padişah huzurunda münazaralı tarzda yapılan tefsir derslerine dayanmaktadır. Daha önceki padişahlar tarafından uygulanagelen bir âdet iken Sultan Mustafa III. tarafından resmî bir hüviyete kavuşturulup düzene sokulmuştur. Bu uygulama sonra gelen padişahlarca da sürdürülmüştür. Bu dersler her sene ramazan ayının ilk günü başlar, haftada iki gün olmak üzere toplam sekiz günde biterdi. *Mukarrir* denilen bir âlim Kur'an-ı Kerim'i tefsir eder, genellikle Beydavî tefsirinden kıraat ederdi. *Muhatap* adı verilen yedi sekiz kişilik bir heyet de münazara eder, buna da *ders takriri* denirdi (Kazıcı, 1983; Mardin, 1951 & 1966; Refik, 2000; Sakaoglu, 1994).

Konaklarda ve Âlimlerin Evlerinde Okuma

Konaklarda, eğitim görmüş kişilerin ve âlimlerin evlerinde yarı ilmi tartışma tarzında toplantılar yapılır, önemli eserler okunurdu. Örneğin İbn Sina, akşamları evinde eserleri *Şifâ* ve *Kanun*'u okumayı âdet hâline getirmiştir (Kazıcı, 1983). Kitaba aşına olan insanlar için bilginlerin evleri, kütüphane ve kitapçılar vazgeçilmez mekânlardı.

Osmanlı Devleti'nin genişleme ve yükselme döneminden sonra özellikle konaklardaki toplantılar sadece dinî kitapların okunduğu meclisler olmaktan çıkmış, artık buralarda aşk, macera, kahramanlık gibi konuları içeren kitaplar da okunmaya başlanmıştır. *Yusuf ve Zelibâ*, *Leylâ ile Mecnun*, *Ferhat ile Şirin* gibi aşk hikâyelerinin yanında savaşları ve fetihleri anlatan yiğitlik destanları da okunmuştur.

On dokuzuncu yüzyıldan sonra Batı kültürü yavaş yavaş saray ve konaklara girmeye başlayınca, geleneksel tarzda kitap okumaların yerini sohbet ve entelektüel tartışmalar almıştır. Bugünkü İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi binasının yerinde olan Zeynep Hanım Konağı zamanın aydınlarının bir

araya geldiği, edebî toplantıların yapıp kitapların tartışıldığı bir yerdi. Şair Niğâr Hanım Rumeli Hisarı'ndaki yalısında ve Şişli'deki evinde, her salı şiir, müzik, sanat ve edebiyat tartışmaları yapmak üzere, Osmanlı ve yabancı edebiyatçılarla sanatçılardan seçilmiş bir dost topluluğunu kabul ederdi (Strauss, 2000).

Kahvehanelerde Okuma

İlk *kahvehaneler* camilerin yakınlarında bulunurdu (Ünver, 1962; Kazıcı, 1983) ve camiye erken gelenler namaz vaktine kadar burada beklerlerdi. Boş vakti harcamamak için de kahvecinin sahaflardan kira ile alıp getirdiği kitaplar okunurdu. Genellikle akşamla yatsı arasında Hz. Ali'nin ve Hz. Hamza'nın gazaları, Kan Kalesi, Hamzaname, Battal Gazi Destanı, Ebu Muslim Destanı gibi kitapları bir müşteri okur, diğerleri dinlerdi. Kahveci de kiraat eden müşteriden kahve parası almazdı (Açıkgöz, 1999; Alçın, 2002; Kazıcı, 1983; Toros, 1998; Ünver, 1962). *Kıraathane* diye de adlandırılan kahvehanelerde muhakkak bir kitaplık bulunurdu (Baltacı, 1980). Özellikle yeniçerilerin devam ettiği kahvehanelerde kahramanlık konularını işleyen kitapları okutup dinlemek çok revaçta idi. Destan devrinin bir uzantısı olarak halk hikâyecilerinin hikâye anlattıkları kahvehaneler zamanla yaygınlaştı. *Semaî kahvelerine* âşıklar sazları ile gelir, şiir okurlardı. Entelektüel kişilerin devam ettiği kahvelerde ise en son çıkan bütün gazete ve dergileri bulmak mümkündü (Birsell, 1975).

Dinî Amaçlı Toplantılarda Okuma

Genellikle ilmiyâ, siyer ve ahlâk konularını içeren çeşitli kitapların okunduğu toplantılardır. Bu toplantılarda son zamanlara kadar en çok *Siret*, *Mısraklı İlmihâl*, *Kara Davut (Delâilu'l-Hayrât Şerhi)*, *Muzekki'n-Nufûs*, *Abmediyye*, *Mubammediyye*, *Envâru'l-Âşikin* gibi eserler okunmuş ve bu eserlerin matbu nüshaları pek çok evde bulunur olmuştur.

a) *Mesnevî ve onun açıklaması mahiyetindeki kitapların okunduğu toplantılar*: Mevlevî dergâhlarında Mevlevî şeyhleri *Mesnevî*'yi okuyup açıklamak görevini yüklenmekle beraber, bazı dergâhlarda *Mesneviyanlık* ayrı bir vazifeydi (Gölpınarlı, 1963). On sekizinci yüzyılda *Mesnevî*'nin okutulması için *Daru'l-Mesnevîler* kurulmuş, *kalenderhaneler* açılmıştır (Akyüz, 1982). *Mesnevî*'nin okunup şerhedilmesi sadece Mevlevî dergâhlarına mahsus bir gelenek değildi. Bazı Nakşibendî şeyhleri de *Mesnevî* okutmuşlardır (Işın, 1994; Öcalan, 2002).

b) *Mevlid toplantıları*: Süleyman Çelebi'nin *Vesiletu'n-Necât (Mevlid)* isimli manzum eseri halk arasında çok rağbet görmüş ve okunmuştur. Başka şairlerin yazdığı *mevlid*ler de bazı bölgelerde okunmasına rağmen hiçbiri Süleyman Çelebi'nin eseri kadar yaygın ve popüler olmamış, zamanla unutulup gitmişlerdir (Çelebioğlu, 1983).

Kadın Toplantılarında Okuma

Geçmişte yüzyıllarca, Türk toplumuna haremlik-selâmlık tarzı bir sosyal yapının hâkim olduğu, kadın erkek karışık toplantı düzenlemenin uygun görülmediği düşünülürse bahsedilen okuma toplantılarının erkek meclisleri olduğu anlaşılır. Dolayısıyla kadınların da kendi aralarında periyodik olarak düzenledikleri okuma toplantıları mevcuttu. Kadınlar da evlerde bir hoca hanımın okuduğu kitabı dinlerlerdi. *Mızraklı İlmihâl* yüzyıllarca kadınların dini öğrendikleri – belki de tek kaynak olmuştur. Kadınların rağbet ettiği kitaplardan biri de *Muhammediye*'dir. Neredeyse her evde bulunan matbu nüshalarından başka, kütüphanelerde de yazma nüshalarına çokça rastlanmaktadır. Hattâ Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki kadın hattat tarafından yazıya geçirilmiş el yazması iki nüshası mevcuttur (Öztürk, 2000). Tabii ki kadın *mevlidhan*ların okuduğu *Mevlid*ler de kadınların kendi aralarında düzenledikleri meclislerin önemli unsuru olmuştur.⁷ Kadınlar arasından *meddah* çıkmamış olmakla beraber masal anlatan *masalcı analara* rastlanmaktadır (Çelebi, 1998).

Aile İçi Toplantılarda Okuma

Evlerde, okuma bilen bir aile büyüğünün etrafında onu dinleyen fertlerin oluşturduğu okuma toplantıları genellikle uzun kış gecelerinin vazgeçilmez etkinliği olmuştur. Evin ninesi ya da dedesi *masalcı analık* yapmış (Çelebi, 1998), çocuklar ilk dini tahassüslerini bu akşam anlatılarından edinmişlerdir. “Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde / Binmiş gelirdi Ali bir kırata / Babam lambanın ışığında okurdu / Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık / Fetihlerde bayram yapardık / İslam bir sevinçti kaplardı içimizi / Peygamberin günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık / Bediri, Hayberi, Mekkeyi öz-

⁷ Sinekli Bakkal'da H. Edip Adıvar, bir kadın mevlidhanı işlemiştir. Romanın kahramanı Rabia, toplantılarda mevlid okuyan bir mevlidhandır. Romanda bu toplantıların tasvir edildiği bölümler vardır (Adıvar, 1936).

lerdik, sabaha kadar uyumazdık” diyen şair bunun cumhuriyet döneminde süren geleneğine şahitlik etmektedir (Karakoç, 2002).

Amaçlı Kitaplar: Tekil Okuma, Çoğul Okuma, Toplu Okuma

On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllar Anadolu Selçuklu Devleti’nden arta kalan beyliklerin hâkim olduğu dönemdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu İmparatorluğu döneminde Arapça ve Farsça revaçtaydı ve bir çok eser bu dillerde yazılmıştı. Anadolu beylerinin büyük bir kısmı ise Türkçeden başka dil bilmiyordu. Beyler, Türkçe eserler yazılmasını ve Arapça Farsça eserlerin Türkçeye tercüme edilmesini teşvik etmişler; saraylarda ve halka açık mekânlarda Türkçe dersler verdirmişlerdir.

Anadolu’da Türkçe olarak yazılan ilk manzum eserler, okur yazar olmayan halka dinî bilgiler öğretmek için yazılmış kitaplardır. Kitap hâline getirilen nüshaların bazıları bizzat kussaslar tarafından bazıları da kussastan işiten kişiler tarafından kaleme alınmıştır.⁸

Bu kitapları (i) Hz. Muhammed’in hayatını konu edinen kitaplar, (ii) kahramanlık kitapları (gazavatnameler), (iii) peygamber kıssaları ile çeşitli kahramanlara ait aşk ve macera kitapları, (iv) dinî bilgiler ve ahlâkî öğütler veren kitaplar olarak gruplamak mümkün.

Hz. Muhammed’in hayatını konu edinen kitaplar

Hz. Muhammed’in (AS) hayatını anlatan kitaplardan Erzurumlu Darîr’in *Sîretu'n-Nebi* (*Kitâb-ı Siyer-i Nebi*)⁹ isimli kitabı ve Abdurrahman’ın *Siyer-i Nebi*’si¹⁰ uzun yıllar meclislerde okunmuş, sonra yazılacak olan siyerlere örnek olmuştur. Bu kitaplar ve ardılları genellikle *Ebu'l-Hasan el-Bekri*’nin ve *İbn Hişam*’ın siyerleri gibi Arapça yazılmış tarih kitapları-

⁸ Örneğin Kocatürk’ün (1970) bahsettiği Süli Fakih’in Yusuf ve Zeliha mesnevisi.

⁹ Erzurumlu Darîr’in 790/1388’de tamamlayıp Mısır sultanına sunduğu meşhur eseridir. Bu mensur eser uzun yıllar toplantılarda okunmuş, kendisinden sonra Türkçede yazılacak olan diğer siyerlere örnek olmuş (Erkan, 1993; Kocatürk, 1970) ve içindeki manzum parçalar Süleyman Çelebi’nin Mevlid’ine zemin teşkil etmiştir (Karahana, 1994).

¹⁰ On beşinci yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Abdurrahman isimli bir kişi tarafından yazılmış olan bu eser büyüklü küçüklü 115 manzumedan meydana gelmektedir. Yazarı hakkında pek fazla bilgi yoktur. 1892 yılında basılmış matbu nüshaları mevcuttur (Kocatürk, 1970; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VIII/31).

nın tercümeleri veya onlardan faydalanılarak yazılmış eserlerdir. *Muhammediyye*¹¹ ve *Envâru'l-Âşikin*¹² bu kitaplar arasında sayılabilir.

Peygamber Efendimizin doğumunu ve hayatından bazı bölümleri anlatan pek çok manzum eser de kaleme alınmıştır. Örneğin Bursalı Yahya ibn Mustafa, *Mevlid*'i örnek olarak *Envâru'l-Kulûb* isimli eserini yazmış, onun gibi toplantılarda okunmasını arzu etmiştir (Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, No.184; Öztürk, 1982). Ancak bu türde yazılan tüm eserler gibi Süleyman Çelebi'nin eserinin sahip olduğu şöhrete ulaşamamıştır.

Hız. Muhammed'in çeşitli savaşlarını ve mucizelerini konu edinen *Kıssa-i Mukaffaa*¹³, *Kesikbaş Destanı*,¹⁴ *Dâsitan-ı Hamame (Güvercin Destanı)*¹⁵, *Ejderha Destanı*¹⁶ ve *Geyik Destanı*¹⁷ bu başlık altında hatırlanabilecek diğer eserlerdir.

Kahramanlık kitapları (Gazavatnameler)

On üçüncü yüzyıldan itibaren Türk toplumunda Tursun Fakı, Kirdecî Ali, Meddah Yusuf, Şeyyad İsa gibi meddahlar tarafından anlatılmış, zaman za-

¹¹ Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed'in yazdığı bu meşhur eser (telif tarihi: 853/1449), daha önce Arapça olarak yazdığı Meğaribu'z-Zaman lı Gurûbi'l-Eşyâ fi'l-Ayn ve'l-Iyân isimli eserinin Türkçeye manzum çevirisidir. Eserin dili diğer halk kitaplarının diline göre oldukça ağırdır; ancak klasik edebiyatın bütün özelliklerine sahip olmasına rağmen çok tabii ve halka yakın bir havası vardır. Eser Hız. Muhammed'in hayatını anlatırken dini ve ahlâkî bilgi vererek halkı eğittiği gibi dilinin kalitesiyle de okunduğu dönemlerde halkın kültür seviyesini yükseltmiştir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1998; Kocatürk, 1970. Günümüzdeki bir yayını için bkz. Çelebioğlu, 1996).

¹² Ahmed-i Bican diye bilinen GeliboluluYazıcıoğlu Ahmed'in (öl.871/1466) eseridir. Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in Meğaribu'z-Zaman isimli Arapça eserini Envâru'l-Âşikin adıyla mensur olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Böylece iki kardeşin aynı kitabın tercümesi olarak hazırladıkları manzum Muhammediyye ve mensur Envâru'l-Âşikin on beşinci yüzyıldan beri Türk halkının vazgeçemediği iki başucu kitabı olmuştur (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1989, 1998; Kocatürk, 1970; Uzun, 1995. Günümüzdeki bir yayını için bkz. Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1403/1983).

¹³ On üçüncü yüzyıl şairlerinden Tursun Fakı'nın kaleme aldığı bu eser Yemen taraflarındaki Mukaffaa Kalesinin fethini anlatır (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Ktp. Ali Emiri, No. 1222/3; Çetin, 1997).

¹⁴ Kirdecî Ali'ye ait olan bu küçük mesnevî on dördüncü yüzyıl eserlerindendir. Hız. Peygamber ve Hız. Ali'nin başından geçtiği rivayet edilen olağanüstü olayları anlatan bir destandır (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997b; Elçin, 1995; Kocatürk, 1970)

¹⁵ Kirdecî Ali'nin yazdığı bu küçük dini-destanî eserde Hız. Peygamber'in mucizesi ve onun örnek ahlâkî konu edilmektedir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997b; Kocatürk, 1970).

¹⁶ On dördüncü yüzyıl şairlerinden Sadreddin'in yazdığı dini-destanî bir eserdir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997b; Kocatürk, 1970).

¹⁷ Kirdecî Ali'nin yazdığı halk tipi bir mesnevî olup burada da Hız. Peygamber ve Hız. Ali'nin başından geçen olağanüstü olaylar anlatılır (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.. Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997a & 1997b; Kocatürk, 1970)

man da yazıya geçirilmiş olan manzum, mensur ve nazım-nesir karışık şekillerde Hz. Ali Cenknâmeleri vardır (Çetin, 1997).¹⁸ Benzer bir içeriğe sahip olan Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza'nın kahramanlıklarını anlatan *Hamzanameler*,¹⁹ Emevîlerin Bizanslılara karşı yaptıkları savaşları ve Battal Gazi isimli kahramanın gazalarını anlatan çoğunluğu mensur *Battal Gazi Destanları*,²⁰ Abbasiler döneminde yaşamış olan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiği rivayet edilen Ebu Müslim adlı kahramanın mücadelelerini anlatan *Ebu Müslim Destanı*,²¹ Bizanslılarla yapılan savaşları konu edinen ve on ikinci yüzyıldan itibaren Türkçe olarak değişik kişiler tarafından kaleme alınmış *Danışmendname*,²² Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan *Maktel-i Hüseyin*'ler²³ bu başlık altında zikredilebilecek eserlerdir.

Diğer Peygamber Kıssaları ile Çeşitli Kahramanlara Ait Aşk ve Macera Kitapları

Antere isimli bir Arap şairinin başından geçenleri anlatan *Antername* (Muhtar, 1991) isimli uzun seri hikâye yüzyıllarca okuma toplantılarında, özellikle yeniçeri kahvelerinde *Hamzaname* ile birlikte çokça okunmuştur. *Yusuî Meddab*'ın, 770/1368'de sade bir Türkçe ile yazdığı *Varka ve Gülşah* mesnevîsi de bu amaçla, bir seri okuma toplantısında halka her

¹⁸ Gazavat-ı Hazret-i Ali tipinde eserler olarak Kan Kalesi, Cenâdil Kalesi, Selâsil Kalesi, Hayber'in Fethi anılabilir (Yazma nüsha için bkz. Süleymaniye kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi no: 1692; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Ktp. Ali Emiri, No. 1222. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1999; Çetin, 1997a & 1997b; Kocatürk, 1970).

¹⁹ Daha önce Arap ve İran hikâyecilerinin işledikleri bu konu daha sonra Türkler tarafından benimsenip yüzyıllarca okunagelmıştır. Bu konuyu Türkçe olarak kaleme aldığı bilinen ilk müellif on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hamzavî'dir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Banarlı, 1971; Kocatürk, 1970. Günümüzdeki bir yayını için bkz. Sezen, 1991).

²⁰ Genellikle mensur dinî kahramanlık destanı olan Battal Gazi Destanlarının değişik kişiler tarafından kaleme alınmış yazma ve matbu pek çok nüshası vardır. On ikinci yüzyıldan itibaren meddahlar tarafından kâh okunarak kâh ezberden anlatılarak toplantılarda insanlara nakledilmiştir. Sadece Darendeli Bakat'nin Manzum Battal Gazi Destanı vardır. Eser, Mustafa III zamanında yazılmış olup Sadrazam Silahtar Mehmet Paşa'ya sunulmuştur (Köksal, 1984).

²¹ On ikinci yüzyıldan itibaren meddahların naklettiği anonim bu destan hakkında ayrıntılı bilgi için (Günümüzdeki bir yayını için bkz. Melikof, 1962. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Albayrak, 1994; Kocatürk, 1970).

²² On ikinci yüzyıldan itibaren Türkçe olarak değişik kişiler tarafından kaleme alınmıştır. On beşinci asırda yaşamış olan Arif Ali, eski nüshalardan faydalanarak bu destanı nazım-nesir karışık olarak yeniden yazmıştır (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Banarlı, 1971; Demir, 2002; Kocatürk, 1970; Ocak, 1993).

²³ Toplantılarda sesli olarak okunmak üzere kaleme alınmış olanlardan bugüne kalmış iki eser zikredilebilir: Kastamonulu Şâzî'nin 763/1362'de yazıp Candar hükümdarı Celâleddin Şah Bayezid'e sunduğu Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin mesnevîsi Türkçede bu türün ilk manzum örneğidir. Yahya b. Bahşi'nin 905/1499'da yazdığı Maktel-i Hüseyin de bu çerçevede yazılmış ikinci eserdir (Fuzûlî, 1987).

gece bir bölümünü okuyabilmek maksadıyla altı meclis hâlinde düzenlemiştir (Banarlı, 1971; Çelebioğlu, 1999; Ertaylan, 1945, 1946; Yusuf-ı Meddah, 1976). Yusuf Peygamber'in başından geçenleri anlatan kitaplar da halk arasında tutulmuştur. Nitekim Anadolu'da okuma toplantıları için yazılan ilk kitaplar bu konuya aittir (Şeyyad Hamza, Süli Fakih, Haliloğlu Ali gibi yazarlara ait manzum *Yusuf ve Zeliha*'lar gibi). Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf ve Zeliha Mesnevisi* (897/1492) bu yolda yazılmış ilk Türkçe edebî eserdir (Öztürk, 1993).

Dinî Bilgiler ve Ahlâkî Öğütler Veren Kitaplar

Vikâye Tercümesi,²⁴ *Muzekki'n-Nufûs*,²⁵ *Kara Davut (Delâilu'l-Hayrât Şerhi)*,²⁶ *Mızraklı İlmihâl*,²⁷ *Ahmediyye*,²⁸ *Bahr-i İrfân*,²⁹ bu bağlamda değerlendirilebilecek kitaplardır. Bu eserler dışında konularını Kur'an-ı Kerim'den

²⁴ *Vikâye Tercümesi* (Manzume fi'l-Fıkıh): Devletoglu Yusuf'un Farsçadan 828/1425'te tercüme edip Sultan II. Murat'a ithaf ettiği *Vikâye Tercümesi* adıyla meşhur olan manzum fıkıh kitabı halk arasında oldukça revaç bulmuş, çok okunmuştur. Bunun bir göstergesi olarak hâlihazırda kütüphanelerde yüze yakın el yazması nüshası mevcuttur. Kitapta sülâhlerden başlanarak taharet ve abdest bahisleri anlatılmış, sonra namaz ve diğer ibadetlerle ilgili günlük hayatta gerekli olan bütün bilgiler manzum olarak verilmiştir. Kitabın bu tertibi bu yolda yazılan daha sonraki eserlere örnek olmuştur. Bu eser, Türkçede mevcut ilk fıkıh kitabıdır (Yazma nüsha için bkz. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes, 133. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebioğlu, 1998, 1999; Karahan, 1980; Kocatürk, 1970; Öztürk, 1982).

²⁵ Eşrefioğlu Rumi'nin 1448'de yazdığı bu mensur eser, tasavvufî ahlâk kitabıdır. Çok sayıda yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pekolcay & Uçman, 1995).

²⁶ Türkler arasında *Delâil-i Şerif* diye de bilinen bu kitap Kara Davudzade Mehmet Efendi'nin (1170/1756) hazırladığı bir şerhtir. *Delâil-i'l-Hayrât*, Kuzey Afrika'da Şazeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûli'nin (ö.1870/1465) hazırladığı bir vird kitabıdır. Kara Davudzade bu kitabı şerhetmekle beraber diğer kaynaklardan aktardığı tasavvufî menkıbe ve bilgilerle eserin hacmini oldukça genişletmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, 1994; güncel bir yayını için bkz. Cezûli, 1977).

²⁷ *Mızraklı İlmihâl*: Müellifi ve telif tarihi bilinmeyen bu kitabın içinde birkaç yerde İmam Birgivi'nin adı geçmektedir. Bu bakımdan on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yazılmış olduğu tahmin edilebilir. Uzun bir zaman dilimi içerisinde halkın vazgeçilmez kitaplarından biri olan bu mensur eser, defalarca hâkeli olarak basılmıştır. İman ve ibadet ile ilgili bilgileri sade bir dille kısa ve açık olarak verir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, 1981. Günümüzdeki bir yayını için bkz. Anonim, 1999).

²⁸ *Ahmediyye* (Kitâb-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediyye): Ahmed Mürşidi olarak da bilinen es-Seyyid Ahmed Diyâr-ı Bekri'nin 1159/1746'da yazdığı dinî didaktik bir mesnevidir. On sekizinci yüzyılda yazılmış olmasına rağmen dili on beşinci yüzyıl Türkçesidir. Kitapta diğer peygamberlerle ilgili kıssalar anlatılıp her birinin sonunda dinleyiciye bir ders verilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'e övgü, ahiret hayatı, hesap günü gibi konular da işlenmektedir (Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kocatürk, 1970; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977: 1/80. Günümüzdeki bir yayını için bkz. Esseyid Ahmed-i Diyâr-ı Bekri, 1976-1977).

²⁹ *Bahr-i İrfân*: Levâyî, Attar'ın Farsça *Pendname* isimli eserini okuduktan sonra çok beğenmiş ve tercüme maksadıyla bu eserini kaleme almış, toplantılarda rahat okunsun diye üç bab ve on sekiz meclis şeklinde düzenlemiştir (Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes, No. 185; Öztürk, 1982).

alan kısas-ı enbiyalar, velilerin ve din büyüklerinin hayatını anlatan ibretli hikâyeler, nasihat ve ahlâk kitapları da toplantılarda okunmuştur.

Toplantılarda Okunmak Üzere Yazılan Kitapların Genel Özellikleri

Toplantılarda okunmak üzere yazılan halk kitaplarını diğer kitaplardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Her şeyden önce diğer kitaplardan farklı olarak yazar ile okuyucu arasında bire bir ilişkinin bulunmaması üslupta da bazı farklılıkları gerektirir. Topluluk huzurunda okunmak üzere kaleme alınan bu kitapların ortak özellikleri şöyle sıralanabilir:

- (i) Yazar, kitabının başında eserini “okunsun” diye yazdığını beyan eder ve dinleyiciye hitap eder. Örneğin “*Yine bir destâna âğâz idelüm / Tanrı Arslanı sözine gidelüm / Hoş gazâvatdur Ali dinler isen / Dinleyüp söz ma’nisin anlarısın*” (Nakiboğlu, varak 34a).³⁰
- (ii) Bölümler, her biri bir toplantı süresince okunup bitirilecek şekilde düzenlenir ve genellikle *meclis* veya *fasıl* diye adlandırılır.³¹

³⁰ Benzer örnekler: “İş bu sözden maksûdum dinliylene / Cân ü dilden bu sözüm anlıyana / ... / Ol Ali’den dinlegil bir dâsitân / Gör ne mu’cize gösterür Fahr-i Cihân” (Dâsitân-ı Gazavat-ı İmam Ali, varak 225b). “Gör ne meclisten haberdâr ideyin / Niçe sengin dilleri zâr ideyin” (Levâyi, varak 35b).

³¹ Arif Ali, Danişmendname’nin daha önceki nüshalarının bölümlere ayrılmış olmadığını, kendisinin manzum-mensur karışık olarak yazdığı eserini okuma toplantılarında okuyucuya ve dinleyiciye kolaylık olsun diye on yedi fasıl hâlinde düzenlediğini şu cümle ve beyitlerle açıklıyor:

“Bu kıssayı Şah İzzeddin katında böyle rivayet iderler ve bu kıssayı andan yazup yadigâr kodılar. Biz dahi bunda meclis eyleyelim, ta kim okıyup dinleyenler incinmeyüp safa üzre olalar.

“Yazdım anı on yidi fasl eyledüm / Okuyana anı kolay eyledüm / Dinleyenler ta safa bula anı / Yadigâr itdüm düzetdüm hem anı /...../ Zeyn oluban yiniden buldı necat / Okunan mecliste ol virür hayat / Buna ben oldum sebab ihya ola / Okunup meclislere şöhrat ola” (Demir, 2002: 28-29).

On dördüncü yüzyıldan kalma manzum bir eser olan, Şazi’nin Maktel-i Hüseyin b. Ali (Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin)’ini de örnek olarak gösterebiliriz (Öztürk, 1982). On meclisten ibaret olan bu eserin meclislerinin ilk ve son beyitlerinde şairin bu eseri cemaat arasında okunsun diye yazdığını görüyoruz. Yedinci meclisin sonu: “Uş tamam oldı yidinci destan / Sekizinci işidün iy dostan / Yine yarın siz gelesiz iy aziz / Kalanının eydevüz işidesiz” (varak 71a). Sekizinci meclisin başı: “Sekizinci meclise başlayalum / Ma’rifet ağacını aşlayalum / Şimdiden girü olısar mu’cizat / Kim ne gösterdi Hüseyin ba-sıfat / Can-ıla dinlegil iy pak- ü i’tikad / Ne alasın hazretinde intikad” (varak 71b).

Yusuf-ı Meddah’ın Varka ve Gülşah’ında okuyuculara/dinleyicilere toplantının bittiğini söyleyerek esenlikler dilemesi de konuyla ilgili başka bir örnektir: “Sağlıg-ıla Hak ömür virür ise / Ya cemâ’at bu sözü yarın size, / Eydevüz key ta ki mecliste yarın / Kim ne kıldılar bu kez biri birin.” Üçüncü meclisin sonunda: “Tiz gelün bu meclise Hak’dan size / Ger ola tevfik hem sohbet bize, / Şeb be hayr olsun hemişe hâlinüz / Hoş yarın girü tiz gelünüz” (Ertaylan, 1945: 3).

- (iii) Kitabın muhtelif yerlerinde dinleyiciye yönelik *kardeşim, canım, ey can, ey boca, ey imam, dinle, işitgil, müstemi*’ ol şeklinde hitaplar bulunur.³²
- (iv) Kitabın sonunda yazarın ve okuyanın yanında dinleyene de dua edilir.³³
- (v) On üç ve on dördüncü yüzyıllarda yazılmış olan halk kitapları genellikle okuma yazması olmayan halka dinî telkinde bulunmak ve bilgi vermek maksadıyla meddahlar tarafından veya onları dinleyen birileri tarafından yazıya geçirildiği için fazla özen gösterilmiş kitaplar değildir. Bu sebeple de bu tarz eserlerin dil ve anlatım bakımından fazla bir edebî değeri yoktur.
- (vi) On üç ve on dördüncü yüzyıllarda yazılmış olan halk kitaplarının bir başka özelliği de çok okunanların zamanla dil ve anlatımlarında değişmeler ve bozulmalar olmasıdır.³⁴

³² Örneğin “Mal-i dünyanın ziyânı ya hoca, / Bir hikâyet söyleyim dinle nice / .../ Bir misalim var seni idem ikaz / Dinle ey can, kıl hulûs ile niyaz (Seyyid Ahmed-i Diyar-ı Bekri, 1977: I/6; II/49). “Ya’ni niyyet şöyle ide iy dedem / Kim bu vaktün farzıdır kılduğu hem / ... / Dinle erkân-ı salâtı iy imam / Zikr idelüm hem anı dahi tamam” (Vikaye Tercümesi, varak 23b ve 24a, Üsküdar Hacı Selim Aga Kütüphanesi, Kemankes, No. 133). “Müstemi” ol bir dem uhtı benden yana / Şerh idelüm ben bu gazayı sana” (Nakiboğlu, varak 34a). “Dinle imdi bir hikâyet iy güzün / Kim sana dinle ne söyler ne derin” (Levâyi, Varak 33a.). “Rivayet iderler dinle iy bahtiyar / Kim ol ahiret hatunı Fatıma gül’izar” (Muhammediye, beyit 4505). “Çü söz bu gayete irdi şehâ sen / İşit bari diyem gayetde ahsen” (Muhammediye, beyit 7338) (Çelebioğlu, 1996: I/29).

³³ Örneğin: “Okuyanı dinleyeni yazanı / Rahmetünle yarlıgağıl ya Gani” (Dedes, 1996: 96). “Okuyanı dinleyeni yazanı / Rahmetinle yarlıga Sen, ya Gani” (Seyyid Ahmed-i Diyar-ı Bekri, 1977: II/46, 106, 122). “Uşbu sürüti eydeni dinleyeni / Rahmet idüp yarlıga anlayanı” (Beypazarlı Maazoğlu Hasan, varak 33b).

³⁴ Hüsam Kâtip’in Feridüddin Attar’dan çevirdiği Cümcümename isimli eser, Kıpçak sahasında halk arasında çok okunduğu için gerek yazmalarını gerek Kazan baskısının (Hikâyet-i Cümcüme Sultan fi Nübüvveti İlyas Aleyhisselâm) dili çok bozulmuştur (Türk Ansiklopedisi, 1983: XXXII/88). Asırlarca çok okunan, çok kopya edilen yazma eserler aynı zamanda elden ele geçmekten çok yıpranmışlardır, değişik müstensihlerin elinde yer yer kitapların içindeki kelimeler ve müellif adları değiştirilmiştir (Kocatürk, 1970; Çetin, 1997). Bilhassa Hz. Ali’nin savaşlarını konu eden dini-destanî kahramanlık kitaplarının yazma nüshalarında farklı isimler vardır. Mesela Ejderha Cengi hikâyesi bir kaynakta Kirdecî Ali’ye, bir başka kaynakta Kırşehirli İsa’ya, bir diğerinde ise İbrahim’e ve Sadreddin’e ait görünür (Türk Ansiklopedisi, 1983: XXXII/89, 92-93; Çetin, 1997). Bazen yazar, anlatıcıysa kendi yazdığı kitapta ara sıra değişiklikler yapabilir, bu bakımdan aynı kişinin yazdığı kitabın yazma nüshaları da birbirinden farklı olabilmektedir. Yusuf-ı Meddah’ın Varka ve Gülşah Mesnevisi’nin yazmaları arasında farklılıklar vardır (Banarlı, 1971; Çelebioğlu, 1998; Ertaylan, 1945; Ertaylan 1946). Toplantı ve törenlerde yüzyıllarca okunan Mevlid’de de bazı değişiklikler olmuştur. Bugün halk arasında okunan Mevlid ile Süleyman Çelebi’nin eserinin aslı arasında bir takım farklılıklar vardır. Örneğin “Susadım su diledim içmeklige / Verdiler bir kıf ki dolu şerbeti” beyitleri değişmiş ve “Susadım gayet hararetten kati / Sundular bir cam dolusu şerbeti” olmuştur. “Geldi bir ak kuş kanadıyla benim / Arkamı sığadı kuvvetle kati” beyti de “Geldi bir ak kuş kanadıyla revan / Arkamı sığadı kuvvetle hemân” hâline dönüşmüştür (Benekay, 1976: 36).

Aydınların Okuma Toplantıları ve Buralarda Okunan Kitaplar Hakkındaki Görüşleri

Toplantılarda okunan kitapların anlatımının çok sade ve basit olması, bazılarının aşırı derecede uzun olması, anlatılan hikâyelerin yer yer abartılı, hattâ inanılmaz derecede hayalî olması tahsil görmüş insanların bu kitaplara karşı tepki göstermelerine yol açmıştır. Örneğin yeniçeri ocağında ve halk kahvelerinde asırlarca okunan *Hamzaname* ve *Antername* hakkında, on dokuzuncu yüzyıl ricalinden Süleyman Fâik Efendi şu eleştirileri yapmaktadır: “*Hamzaname ve Antername* deyü maruf ve meşhur olan efsane-i kâzibeye mübtelâ olanları Hak Te'âlâ kurtarsın... Zira Hamzanâme denilen kitabı istikrâen sabaflardan getirip bazı mahallerde okurlar... Bakalım, şu Hamzanâme ne imiş deyü mürekkep yalamış ukalâdan biri bir kerre dinlese, ne olduğunu anlayıp terkeder ve ibtilâsında meymenet olmamak üzre meşhurdur. Gelelim Hamzanâme'nin aslına. Bu görülen on beş cilt kadar, evvel ve âhiri yok ve sebeb-i te'lifi nâ-ma'lûm bir takım efsâne-i kâzibe olup.. dinleyen ve gören ukalâ, bir takım yalan diyerek geçip aslını aramadıkları emr-i gayr-ı mevhumdur” (Köprülü, 1966: 202). *Hamzanâme* gibi halk arasında çok rağbet gören, hatta matbu *Mevlid*'lerin bile çoğunun sonunda yer alan *Geyik Destanı* da zamanın okumuşları arasında tenkit konusu olmuş, halk arasında yaygın olan fakat edebî değeri olmayan eserler için alay edici bir örnek olarak gösterilmiştir. Örneğin şair Safayî kendi *Divanı* ile ilgili görüşlerini, şiirden anlayan kişilerin ilgilerinin nasıl olduğunu şair Likâî'ye sormuş ve şu cevabı almıştır: “*Sizin Divan'ınız destan olupdur / Şebirli köylü okur şöbreti var / Gözü âbûların vasfıyla şimdi / Geyik Destanı denlü rağbeti var.*” Gururu incinen Safayî'nin karşı cevabı “*Senin gibi diyeydim şi'ri ben de / Meze olup ile şöbret bulurdu / Eger ersâfını Divan'a yazsam / Geyik Destanı ol vaktin olurdu*” şeklinde olmuştur (Köprülü, 1966: 205; Latifi, 1990: 294-295).

Okuma Toplantılarının ve Okunan Halk Kitaplarının Eğitici ve Öğretici Yönü

Eğitim ve öğretim formel olandan ibaret sayılamaz. Eğitimin zorunlu sonucu da diploma almak değildir. Her yaştan ve her konumdan insanı bir bilgi ve anlayış ortamında buluşturan *okuma toplantıları* halk arasında ortak bir payda sağlamıştır. Bu kitaplar Anadolu insanının karakterinin oluşmasında da önemli rol oynamıştır. Bu toplantı geleneği halk içinde birlik, beraberlik, dayanışma gibi hasletleri geliştirmiştir. Okunan kitaplar ise, âdeta halk vicdanında üzerinde ittifak edilmiş değerler hâline gelmiştir. Bu kitapların yüz-

yıllarca kitlelere okunması halk arasında ortak bir düşünce, duyuş ve zevkin gelişmesine yol açmıştır. Bu kitapların okunduğu toplantılar bir nevi kitle eğitim öğretim alanlarıydı.³⁵ Bu eğitimin bileşenlerine bakıldığında Allah ve Peygamber sevgisinin, ahiret endişesinin gönüllere yerleştirilmeye çalışıldığı, diğer peygamberlerden kıssalar anlatılarak dinleyiciye ahlâkî öğütler verildiği, Allah yolunda gaza isteğinin geliştirildiği ayırt edilmektedir.³⁶

Toplantılarda Uyulması Gereken Görgü Kuralları ve İlgili Kitaplar

İnsanların toplum içinde çeşitli durum ve şartlarda nasıl davranacakları konusu bir kültür meselesidir. Toplumların değer yargılarını dinî inanışları ve bu doğrultuda uzun zaman içinde meydana gelen anlayış, zevk ve bakış açısı oluşturur. Türk toplumunun adab-ı muaşeret kuralları (yeme, içme, oturma, kalkma, insan ilişkileri) da yine bu kitaplar tarafından oluşturulmuştur. *Edep, terbiye, iz'an* gibi muaşereye mahsus terimlerin kaynağı okuma kitaplarının kaynağı olan Hz. Muhammed'in hadis ve sünnetleridir.³⁷

Okuma toplantılarında nasıl davranılacağı bir görgü kuralları manzumesi olarak zaman içinde teşekkül etmiş, söze ve davranışa dayalı bir bilgi olarak her yaştan insana öğretilmiş, bu konuda bir toplum bilinci teşekkül etmiştir.

³⁵ On beşinci yüzyıl şairlerinden Devletöğlü Yusuf, *Vikaye Tercümesi* adıyla meşhur olan fıkıh kitabını niçin manzum olarak tercüme ettiğini kitabının başında açıklıyor: "Dinle imdi Türkçe bir manzum kitâb / İtdüğümçün siz bana itmen itâb / Pes bularunla benüm övrüm yiter / Nazmum içün dahi manzûme yiter / Manzûme dirler kitâb vardır ayân / Mes'elesin nazmıla kılmış beyân / ... / Türki olmak manzum olmak pes kelâm / Ana hiç ayb olmaz imiş ve's-selâm" (varak 2a). Aynı kitaptan örnek olarak aldığımız aşağıdaki mısralarda ibadetle ilgili bilgilerin verilişi görülmektedir: "Ol namazdan öndin olan şartları / Vacib olmuşdur eşitgil anları / Kendüyi hem tonını hem yirini / Tahir itmeklik gerek her birini / Bir dahi hem setr-i avret eyleye / Bir dahi ta'yin-i niyyet eyleye / Dinle erkân-ı salâtı iy imam / Zikr idelüm hem anı dahi tamam / Evvel tekbir ikincisi kıyam / Okuya Kur'an bir ayet tamam" (varak 23b, 24a). Türk insanının dinini öğrendiği temel kaynaklardan biri olan mensur Mızraklı İlmihâl'de bilgilerilerin verilişi açık, kesin ve akılda kalıcıdır. Bilgilerin yanında formüle edilmiş bazı cümle kalıpları bugün bile zihinlerde yaşamaktadır: "Ve dahi Hazreti Âdem aleyhi's-selâm zürriyetindenim ve âhir zaman peygamberi Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâm dinindenim ve ümmetindenim; elhamdülillah." (Anonim, 1999: 9-10).

³⁶ "Bir münasip var hikâyet dinleyin / Fânî mülküne benimdir demeyin" (Seyyid Ahmed-i Diyâr-ı Bekri, 1977: I/17). "Hayr idenler hayra ulaşır / Şer idenün ayagina dolaşır / Yiter gücün hayr ideğör / Gazada Hak yolına gideğör / Gaziler didâr görürler bi-hicâb / Ahiretde yokdur bunlara hisâb / Anunçün fedâ kılurlar cânı / Gör Ali neyler Tanrı Arslanı" (Çetin, 1997: 132). "Daima âdil ol güç itmegil / Kal'ayı ıssız koyup gitmegil" (Çetin, 1997b: 134). "Kim ki keşfe irdi ise kâinatı terk ider / Kim ki Hakka irdi ise derd ile meşhur olur" (Çelebioğlu, 1996: I/130).

³⁷ "Girdim ilim meclisine, kıldım ilim taleb / İlim nerede kaldı illâ edeb, illâ edeb" mısraları bir atasözü olarak kültürümüzde yer etmiştir. Yine aynı şekilde "Edeb ya hu" ifadesi geleneksel kültürümüzde temel bir düsturu ifade eder. "Göz var, iz'an var" da bu cümledendir.

Toplantılarda okumanın ve dinlemenin de bir adabı vardır. Örneğin *pendname* türü kitapların içinde toplantı adabı ile ilgili yazılmış bölümler vardır.³⁸

Bu türden eserlerde zikredilen en önemli düstur, okuyucu veya anlatıcıdan başka kimsenin sesinin duyulmamasıdır.³⁹ Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre "sözü dinlenecek halkın ileri gelenlerinden biri, bir toplumda konuşurken diğer meclis halkı pür dikkat onu dinlerken, aşağılık kişilerden birinin sözü karıştırarak konu dışı bir söz söylemesi meclisten kovulmasını gerektirir. Biri zevk ile anlatılan olayı dinlerken, diğeri de bütün dikkatini samimiyetle anlatılana vermişken o münasebetsiz muhterem; ya hizmetkârlarından birine söz söyler, ya da "Geçende filân meclisteki musahebete ne dersin?" diye birisine aşırı düşkünlük gösterir. Böylelerine sohbet adabını öğretip rahatlatmalıdır" (Şeker, 1997: 197). Bu şekilde okuma toplantısında *dinleyiciler*, gelişigüzel insanların oluşturduğu bir kalabalık değil, her yaş ve konumdan kişilerin belli bir amaca yönelik şekilde okuyucu etrafında çevrelendiği bir cemaat olmak zorundadır. ⁴⁰

Dinleyici ve okuyucular dışında, "toplantılarda dinleyiciye okunsun" diye kitap yazarların da uyması gereken kurallar vardır. Örneğin Arif Ali, *Danışmendname* isimli eserini meclisler hâlinde düzenlerken her bölümü dengeli olarak ayarlamış, bir toplantı süresince okunup bitirilecek şekilde düzenlemiş ve eserinin başında, bu konuda kitap yazarlara ve okuyuculara "Toplantıda okunan eser fazla uzun olmamalı, dinleyiciyi sıkmamalıdır" şeklinde öğüt vermektedir: "*Şöyle kim kıssa uzun ola iy can / Aciz olur dinleyen hem okuyan / Yig-dürür ki kıssa uzun olmaya / Dinleyen anı kasavet olmaya.*"⁴¹

³⁸ Kitap okunan bir mecliste dinleyenlerin nasıl davranması gerektiği konusunda, Gelibolulu Mustafa Âli'nin Mevaidü'n-Nefais fî Kavaidü'l Mecalis'inden alınmış bir kaç mısra: "Merd-i fâzıl okurken âsârın / Beğenüp âferin dime zinhâr / Anı ta'zîr ider pes ol tahsîn / Ana düşnâm olur hem ol güftâr / Bâreke'llah sözü sana besdür / Bana sor bu tarîkı ey gam-hâr"

³⁹ "Camideki dinî sessizlik Türklerin şölenlerinde de hüküm sürer" sözü Osmanlı döneminde İstanbul ve Anadolu'yu gezen ve sosyal hayatı inceleyen Batılı gözlemcilere aittir. Bu gelenek "Türk sessizliği" ifadesine zemin hazırlamıştır (Strauss, 2000: 334-335).

⁴⁰ *Kabusname*'den okuyucu veya anlatıcıya nasihat: "Her zaman o mecliste seni dinleyen halka dikkatle bir bak. Ferasetle ve kararlılıkla gör, bunlara ağır nükteler hoş gelse mutber nükteler söyle. Ve eğer basit, bayağı isteseler, sen de basit söyle. Bir kürsüde otururken birisi sana bir şey sorsa biliyorsan cevap ver. Bir toplantıda söylediklerini aklında tut ki ertesi toplantıda aynı sözleri tekrar etmeyesin. Her zaman güler yüzlü ol, asık suratlı olma. Sözün tatlı, dilin anlaşılır olsun."

⁴¹ Demir, 2002: 29

Sonuç

Selçuklular'dan Osmanlı'nın son zamanlarına dek toplumumuzda kitap okuma toplantıları bir gelenek olarak gelmiştir. Bu toplantılarda okunması mutad olan bazı kitaplar ortaya çıkmış, halk bazı kitaplara teveccüh göstermiş, tekrar tekrar dinlemek istemiştir.

Selçuklular ve Beylikler zamanında bu kitapları meddahlar okuyorlardı. Bu dönemlerdeki toplu okumaları eğitimi seferberliği gibi değerlendirebiliriz. Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinden sonra meddahlar eğiticilik ve öğreticilik vasfını kaybedip başka bir hüviyete büründüler. Fakat kitap okuma toplantıları son zamanlara kadar devam etmiştir.

Bu eserler edebî gayeden ziyade öğretici bir gaye gütmüşlerdir. Manzum oluşları akılda kolay kalsın, kolay ezberlenebilsin diyedir. Bu metotla okuryazar olmayan bir kişiye pek çok bilgi kolaylıkla öğretilenmiştir.

Eğitim ve öğretimin gayesi sadece bazı bilgileri öğrenmek ve diploma sahibi olmak değildir. Asıl hedef fertlerde kişiliğin oluşması ve kimlik bilincinin sağlanmasıdır.

Kitap okuma toplantıları yüzyılların birikimi olarak dünden bugüne var olagelen bir toplumsal değer, gelenek, bir sosyal aktivitedir. Aynı zamanda bir *halk eğitim metodudur*.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (1999). *Kabvenâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Adivar, H. E. (1936). *Sinekli bakkal*. İstanbul: Ahmet Halit Kitap Evi.
- Akpınar, T. (1991). Türk dili ve edebiyatında İslamiyetin etkileri. *Tarih ve Toplum*, 87, 14-15.
- Akyüz, Y. (1982). *Türk eğitim tarihi: Başlangıçtan 1982' ye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları
- Albayrak, N. (1994). Ebu Muslim destanı. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.10 s.195-196) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alçın, S. (2002). *19. yüzyıl Osmanlı kabvehanelerinin eğitim açısından fonksiyonu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Amasî, A. b. H. (tarihsiz). *Kitâb-ı tâcû'l- edeb* [Yazma Eser]. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Ktp. Ali Emiri, No. 129.

- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda yüksek din eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Baltacı, C. (1980). *Maarif sistemimiz*. İstanbul: İslâm Medeniyeti Vakfı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bayraktar, M. F. (1997). *Türkiye'de vaizlik: Tarihçesi ve problemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bayram, M. (1981). Anadolu Selçuklularından günümüze din eğitimi. *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri* (s. 49-53.). Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Benekay, Y. (1976). Yaşayan mevlit. *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri* (s. 34-37). Ankara: Güven Matbaası.
- Beypazarlı, M. H. (tarihsiz). *Cenâdîl kal'ası manzûmesi*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Ktp. Ali Emiri, No. 1222/1.
- Birsel, S. (1975). *Kabveler kitabı*. İstanbul.
- Boratav, P. N. (1946). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Boratav, P. N. (1992). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, P. N. (2000). *Halk edebiyatı dersleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bursalı Yahya ibn Mustafa (tarihsiz). *Envârü'l-kulûb* [Yazma Eser]. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankuş, No. 184.
- Büyük Türk Klasikleri* (1985-1986). (c.I. ss.196, 246-249, 374. c.II. ss.12, 15, 37-38, 92-93, 353-357. c.III. ss.200) İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınevi.
- Cezûlî, A. M. İbn S. (1977). *Kara Davud delâil-i bayrât şerhi* (Hazr. M. F. Gürtunca). İstanbul: Sağlam Kitabevi.
- Çelebi, A. H. (1998). *Bütün yazıları* (Hazr. H. Sazyek). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1978). Kabus-name tercümesi Murad-Name'ye dair. *Türk Kültürü*. 192, 719-728
- Çelebioğlu, A. (1983). *Türk edebiyatında manzum dini eserler*. U. Günay (Ed.), *Şükrü Elçin Armağanı* içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çelebioğlu, A. (1989). Ahmed Bican. TDV *İslâm Ansiklapedisi* içinde (c.2, s. 49-51) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Çelebioğlu, A. (1996). *Muhammediye I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatında mesnevi: XV. yy. 'a kadar*. İstanbul: Kitabevi.
- Çetin, İ. (1997a). Hazret-i Ali cenknamelerinde tipler. *Türk Halk Kültürü Halk Edebiyatı Sektörün Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Çetin, İ. (1997b). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknemeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Darîr, M. (1977). *Kitâb-ı siyer-i nebi* (Hazr. M. F. Gürtunca). İstanbul: Sağlam Kitabevi.
- Dasitân-ı gazavat-ı İmâm Ali* (tarihsiz.). [Yazma Eser]. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef. No.1692/2.
- Dedes, Y. (1996). *Battalname*. I. Ş. Tekin & G. A. Tekin (Eds.), The Department of Near Easter Languages and Civilizations Harvard University.
- Demir, N. (2002). *Danışmend-name*. Ş. Tekin & G. A. Tekin. (Eds.), The Department of Near Easter Languages and Civilizations Harvard University.
- Demir, Y. (1995). *İlk dönem hikâyecilerinde anlatıcılar tipolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Devletioğlu Y. (900/1494-95). *Manzûme fi'l- fık: Vikaye tercümesi*. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, No.133.
- Doğan, M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- D'Ohsson, M. de M. tarihsiz XVIII: *Yüzyıl Türkiye'sinde örf ve adetler*. (Çev. Z. Yüksel). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Ekinci, Y. (1989). *Ahîlik ve meslek eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Elçin, Ş. (1995). Kirdecî Ali'nin Kesik Baş destanı. *Türk Dili*, 517, .64-68
- Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erkan, M. (1993). Darîr. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.8, s.498-499). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ertaylan, İ. H. (1945). *Varaka ve Gülşab*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (1946). Yûsufî-i meddah. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2 (1-2), 105-121.
- Eski Türk Edebiyatı (1983). *Türk Ansiklopedisi* içinde (c.32, s. 82-121). Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Esseyid Ahmed-i Diyâr-ı Bekrî. (1976-1977). *Abmediyye: Kitâb-ı mürşid-i pend-i Abmediyye* (Hazr. M. F. Gürtunca). İstanbul: Ülkü Kitapyurdu.
- Evliya Çelebi b. Dervîş Muhammed Zillî (1996). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi transkripsiyonu-dizini*. (Hazr. O. Ş. Gökyay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fuzulî (1987). *Hadikatü's-süeda*. (Hazr. Ş. Güngör). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1975). *Mevâidü'n- nefâis fî kavâidi'l- mecâlis 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda gelenekler görenekler ve sosyal hayat* (Hazr. C. Yener). İstanbul: Hünkâr Yayınevi.

- Gelibolulu Mustafa Âlî (1978). *Mevâidü'n- nefâis fî kavâidi'l- mecâlis: Görgü ve toplum kuralları üzerinde ziyafet sofraları* (Hazr. O. Ş. Gökyay). İstanbul: Tercüman.
- Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlevî âdâb ve erkânı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Halıcı, F. (1977). *Seyyid Battal Gazi*. Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildirileri. Eskişehir.
- Hattox, R. S. (1996). *Kabve ve kabvehaneler: Bir toplumsal içeceğin yakınoğudaki kökenleri* (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Heise, U. (2001). *Kabve ve kabvehane* (Çev. M. Tüzel). Ankara: Dost Kitabevi.
- Işın, E. (1994). Nakşibendilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (c.6, s. 31-39). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İbn Teymiye (1392). *Abâdis el-kussâs*. (Muhammed es-Sabbâğ, tahkik). Beyrut, Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî.
- İbnu'l-Cevzî (tarihsiz). *el-Kussâs ve'l-muzekkiri*. (Muhammed es-Sabbâğ tahkik). Beyrut, Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Kabaklı, A. (1994). *Türk edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Karakoç, S. (2003). *Gün doğmadan: Şiirler*. Üçüncü baskı. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karahan, A. (1980). *Eski Türk edebiyatı incelemeleri: XV. Yüzyıl Türk edebiyatı ve Devletoglu Yusuf'un vıkaye tercümesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karahan, L. (1994). *Erzurumlu darir kıssa-i Yusuf*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaygılı, O. C. (1937). *İstanbul'da semâi kabveleri ve meydan şairleri*. İstanbul: Eminönü Halkevi Dil Tarih.
- Kazıcı, Z. (1983). *Anabatları ile İslâm eğitim tarihi*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Keykavus (1974). *Kabusname*. (Çev. M. Ahmet; Haz O. Ş. Gökyay). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kırzioğlu, M. F. (1977). *Doğu serbaddimizde Battal Gazi kitabı' nın okunma geleneği ve tesirleri*. I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Seminer Bildiriler. Eskişehir.
- Kocatürk, V. M. (1970). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (1983). Erzurumlu Darir ve Memlûk Türkçesinin Oğuzcalaşmasındaki yeri. U. Günay (Ed.), *Şükrü Elçin Armağanı* içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Köksal, H. (1984). *Battalnamelerde tip ve motif yapısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Köksal, H. (1985). *Millî destanlarımız ve Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Köprülü, M. F. (1925). Meddahlar. *Türkiyat Mecmuası*, 1, 1-45.
- Köprülü, M. F. (1966). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: TTK Basımevi.

- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kunos, I. (1978). *Türk halk edebiyatı*. T. Gülensoy (Haz.), İstanbul: Tercüman.
- Latifi. (1990). *Latifi tezkiresi*. (Hazr. M. İsen). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Levâî (1026 / 1617). *Babr-i irfân*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankuş, No.185.
- Levend, A. S. (1988). *Türk edebiyatı tarihi I*. Ankara: TTK Basımevi.
- Lings, M. (1991). *Antik inançlar modern burjuva*. (Çev. N. Avcı & U. Uyan). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Macdonald, D. B. (1988). Kıssa. (Çev. kurul) *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.6, s. 771-774). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mardin, E. (1966). *Huzur Dersleri II-III*. (Hazr. İ. Sungurbey). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Mardin, E. (1951). *Huzur Dersleri I*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Mélikof, İ. (1962). *Abu Muslim Le "Porte-Hache" du Khorassan dans la tradition épique turco-iranienne*. Paris.
- Meriç, N. (2000). *Osmanlı'da gündelik hayatın değişimi adâb-ı muâşeret*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mevlânâ (1982). *Mesnevi-i Muradiyye* (çev. Muîni; hazr. K. Yavuz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mızraklı ilimbal (1999). (Hazr. İ. Kara). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Muhtar, C. (1991). Antere Kıssası. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (c.3, s.237-238). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Nakiboğlu (tarihsiz). *Selâsil kal'ası manzûmesi* [Yazma Eser]. Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Millet Ktp. Ali Emiri, No. 1222/2.
- Nutku, Ö. (1995). *Tarihimizden kültür manzaraları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ocak, Y. (1981). *Selçuk ve Osmanlı dönemi tekkelerinde dinî-tasavvufî eğitime genel bakış*.
- Ocak, Y. (1993). Danişmendnâme. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.8, s.478-480) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Okiç, M. T. (1981). *İslâmiyette kadın öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözlün teknolojileşmesi* (çev. S. P. Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öcalan, H. B. (2002). Bursa'da bir mesnevîhan: Mehmed Emin Kerküki. Emrehan Küey (Ed.), *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.147-160.). Manisa: Celâl Bayar Üniversitesi Matbaası.

- Öztürk, Z. (1982). *Hacı Selim Ağa kütüphanesi Türkçe Mesnevi yazmaları kataloğu*. Yayınlanmamış doktora semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Öztürk, Z. (1993). *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha mesnevisinde tipler ve motifler*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Öztürk, Z. (2000). Muhammediyye'nin iki yazma nüshası ve iki kadın müstensih. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1 (1), 333-338.
- Pekolcay, N. & Uçman, A. (1995). Eşrefoğlu rûmî. İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 11 s.480-482). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Radloff, W. (1995). *Manas Destanı* (hazr. E. G. Naskali). Ankara: Türksoy Yayınları.
- Refik, İ. (2000). *Ramazan medeniyeti*. İstanbul: Albatros Yayıncılık.
- Sağman, A. R. (1951). *Mevlid nasıl okunur ve mevlidhanlar*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Sakaoğlu, N. (1994). Huzur Dersleri. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (c.4, s. 98) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarar, İ. A. (1989). *Seyyit Battal Gazi Bildiriler*. Eskişehir: Hatiboğlu Yayınları.
- Seyyid Ahmed-i Diyar-ı Bekri (1976-1977). *Abmediyye; Kitâb-ı mürşid-i pend-i Abmediyye. I-II*. (Hazr. M. F. Gürtunca). İstanbul: Ülkü Kitapyurdu.
- Sezen, Lütfi (1991). *Halk edebiyatında hamzanâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Strauss, J. (2000). Konuşma(Çev. M. Selen). F. Georgeon & P Dumont (Hazr.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamak* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suyûtî (1984). *Tabzîrû'l-havâs min ekâzib el-kussâs*. Muhammed ibn Lutfi es-Sabbâğ (Tahkik, 2. Basım). Beyrut, Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Şâzî, tarihsiz. *Dâsitân-ı maktel-i Hüseyin* [Yazma Eser]. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.
- Şeker, M. (1981). Tarîku'l-Edeb'de Eğitim. *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri* içinde (s. 81-89). Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Şeker, M. (1997). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevaidü'n- Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanede saklı keyif, kahve* (2001). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tanman, M. (1994). Mesnevi hane Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1994). Hatuniye Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (c. 4, s.20-21). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1987). *Beş şebir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Topuzoğlu, T. R. (2002). Kıraat ve semâ kaydı. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.35, s. 436-437) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Toros, T. (1998). *Kahvenin öyküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tursun F. (tarihsiz). *Kıssa-i mukaffâ* [Yazma Eser]. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Ktp. Ali Emiri, No. 1222/3.
- Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi I-VIII* (1977-1998). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uğur, M. (H1400/1980). *Hicri birinci asırda İslâm toplumu*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). Delâilü'l- hayrât. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 9, s.113-114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Unat, F. R. (1974). *Hicri taribleri milâdi taribe çevirme kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzun, M. (1995). Envârü'l-Aşıkîn. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.9, s.258-260). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünver, A.S. (1962). Türkiye'de kahve ve kahvehaneler. *Türk Etnografya Dergisi*, 5,44
- Witteck, P. (1944). *Menteşe beyliği xii- xv. asırda garbi küçük asya taribine ait tetkik* (Çev. O. Ş. Gökyay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Ahmed Bican (1403/1983). *Envârü'l- âşıkîn: Hak âşıklarının nurları*. (Hazr. A. Tekin & M. Tekin). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk bitigi araştırma inceleme yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yusuf-i Meddah. (1976). *Varqa ve Gülşab* (Hazr. M. Smith). Leiden: E. J. Brill.
- Zerrin, F. (1330 Hicri). Aile edebiyatı. *Kadınlar Dünyası*, 158, 4-5.
- Ziya, M. (Tarihsiz). *Yenikapı mevlevihanesi* (Hazr. Y. Senemoğlu). İstanbul: Tercüman.

The Places of Reading Meetings and the Books Read in Our History of Education

Citation/©– Öztürk, Z. (2003). The places of reading meetings and the books read in our history of education / Eğitim tarihimizde okuma toplantılarının yeri ve okunan kitaplar. Journal of Values Education/Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (4), 131-155

Abstract– In this article, initially, the framework of “reading meetings” is described then their historical evolution, the places in which reading meetings were conducted, the areas where reading meetings gained popularity are studied in the context of our cultural and educational history. The characteristics of the books that are named as the “folk books,” because of their popularity in reading meetings are described and examples of such books are given. It is found that the concept of “reading meetings” is a historical and sociologic phenomenon and a cultural value belonging to our society. Lastly, it is suggested that reading books to a group of listeners in a specified time period can be accepted and used as an educational method, especially in larger groups. In addition, the concept of “reading meetings” has been in our historical heritage as a continuing education method and should be used effectively.

Key Words– Reading Meetings, Reader to a Group, Books Read in Reading Meeting, Public Education, Continuing Education, Folk Books.